İç Güvenlik Fakültesi Dergisi

ISSN: 3108-7248
Yıl: 2026, **Cilt:** 1, **Sayı:** 1, **Haziran** 2026 s. 1-22 **Makale Türü:** Araştırma
Makalenin Geliş Tarihi: 01.04.2026 **Makalenin Kabul Tarihi:** 25.06.2026

Birinci Dünya Savaşı'nda Fas'ta İstihbarat Savaşı: Teşkîlât-ı Mahsûsa, Miralay Tahir Bey ve Türk-Alman Rekabeti

Mustafa Karadaş[1]

Öz

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika stratejisi, Fas sahasında yürütülen istihbarat faaliyetleri ve Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın operasyonları çerçevesinde ele alınmaktadır. 1912 Fez Antlaşması ile Fransız himaye rejimine giren Fas, coğrafi ve toplumsal yapısındaki parçalanmışlık nedeniyle savaş boyunca asimetrik bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Osmanlı Devleti, lojistik imkânların kısıtlılığına rağmen Miralay Tahir Bey gibi nitelikli istihbarat subayları aracılığıyla Madrid merkezli bir operasyonel ağ kurmuştur. Bu ağ üzerinden Ahmed el-Hiba gibi yerel direniş liderleriyle kurulan temaslar ve halifelik makamının meşruiyetine dayanan Pan-İslamist propaganda faaliyetleri, Fransa'nın bölgedeki güvenlik mimarisini baskı altına almayı hedeflemiştir. Çalışma, Osmanlı'nın bu girişimlerinin mutlak bir askerî zaferden ziyade Fransız birliklerini Fas'ta meşgul ederek Avrupa ve Çanakkale cephelerine kuvvet kaydırılmasını engelleyen stratejik bir "oyalama savaşı" niteliği taşıdığını ileri sürmektedir. Ayrıca makalede, müttefik devletler olan Osmanlı ve Almanya arasındaki yetki paylaşımı ve stratejik öncelik farklılıklarından doğan rekabet analiz edilmektedir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı'ndaki insan istihbaratına dayalı Teşkîlât-ı Mahsûsa modeli ile İkinci Dünya Savaşı'ndaki teknik odaklı Alman Abwehr modeli karşılaştırmalı olarak ele alınmakta ve Kuzey Afrika'daki istihbarat faaliyetlerinin tarihsel sürekliliği ile dönüşümü ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Abwehr, Asimetrik Savaş, İstihbarat Savaşı, Miralay Tahir Bey, Osmanlı-Alman Rekabeti, Teşkîlât-ı Mahsûsa.*

[1] Mustafa Karadaş, Polis Akademisi, Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0002-7194-6461

Journal of Faculty of Homeland Security

ISSN: 3108-7248
Year: 2026, **Volume:** 1, **Issue:** 1, **June** 2026 p. 1-22 **Article Type:** Research
Received: 01.04.2026 **Accepted:** 25.06.2026

The Intelligence War in Morocco during the First World War: The Ottoman Special Organization (Teşkîlât-ı Mahsûsa), Miralay Tahir Bey, and Turkish–German Rivalry

Abstract

This study examines the Ottoman Empire's strategy in North Africa during the First World War, focusing on intelligence activities conducted in Morocco and the operations of the Special Organization (Teşkîlât-ı Mahsûsa). Following the Treaty of Fez of 1912, which placed Morocco under French protectorate rule, the region's fragmented geographical and social structure transformed it into a theater of asymmetric warfare throughout the war. Despite limited logistical capabilities, the Ottoman Empire established an operational network centered in Madrid through capable intelligence officers such as Colonel Tahir Bey (Miralay Tahir Bey). Through this network, contacts were established with local resistance leaders, including Ahmed al-Hiba, while Pan-Islamist propaganda activities, grounded in the legitimacy of the Ottoman Caliphate, sought to place sustained pressure on the French colonial security apparatus in the region. The study argues that these Ottoman initiatives were not aimed at achieving an outright military victory; rather, they constituted a strategic "war of attrition and diversion" designed to keep French forces occupied in Morocco and thereby hinder their redeployment to the European and Gallipoli fronts. Furthermore, the article analyzes the competition that emerged between the Ottoman Empire and Germany, despite their alliance, as a result of differences in authority, strategic priorities, and spheres of influence. In this context, the human intelligence-based model of the Teşkîlât-ı Mahsûsa during the First World War is compared with the technically oriented German Abwehr model of the Second World War. Through this comparison, the study highlights both the continuities and transformations in intelligence activities conducted in North Africa across the two conflicts.

Keywords: *Abwehr, Asymmetric Warfare, Intelligence Warfare, Miralay Tahir Bey, Teşkîlât-ı Mahsûsa (Ottoman Special Organization), Turkish–German Rivalry.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin literatür, uzun süre Avrupa merkezci bir perspektif doğrultusunda şekillendirilmiştir. Batı ve Doğu cepheleri ile Osmanlı tarafındaki Çanakkale, Kafkasya ve Filistin cepheleri savaşın ana eksenleri olarak değerlendirilmiş; sömürge coğrafyalarında yürütülen faaliyetler ise çoğu zaman tali unsurlar şeklinde ele alınmıştır. Halbuki savaşın tüm dünyayı saran niteliği, yalnızca büyük orduların karşı karşıya geldiği muharebe alanlarında değil, aynı zamanda sömürge idarelerinin kırılgan yapıları içinde gelişen güç mücadeleleri ve vekâlet savaşı girişimlerinde de belirgin hale gelmiştir.

1912 tarihli Fez Antlaşması'ndan sonra Fas resmi olarak Paris'e bağlı bir "himaye rejimi" kontrolünde yer almıştır. Bununla birlikte ülkede -özellikle iç bölgelerde- kabile yapılarının etkisini sürdürdüğü karmaşık bir siyasal-toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Fransız yönetimi kıyı kentlerinde ve ana iletişim hatları boyunca lojistik ve askeri güç açısından nispeten sağlam bir denetim tesis etmiş olmasına rağmen Atlas ve Rif bölgelerindeki güvenlik düzeni kırılgan kalmıştır (Porch, 1982). Bu kırılganlık, dış aktörlerin dolaylı müdahalesine açık bir alan yaratmıştır. Bazı yetenekli isimler bu tür bir kırılganlığı fırsat olarak görmüş ve bundan yararlanmaya çalışmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti toplam 2.608.000 asker seferber etmiş, yaklaşık 2.285.000 kayıp vermiştir (Tüfekçi, 2019, ss. 16–17). İnsan kaynaklarındaki bu ağır aşınma, imparatorluğun doğrudan askerî genişleme kapasitesini ciddi biçimde sınırlandırmıştır. Ayrıca Akdeniz'de İtilaf Devletlerinin donanma varlığı, Osmanlı askeri lojistiğini ve birlik sevkiyatını daha da kısıtlamıştır. Osmanlı yönetimi, Libya ve Fas gibi bölgelere büyük askeri birlikler göndermek yerine, yerel halkı örgütleyebilecek ve onları vekâlet savaşına hazırlayabilecek tecrübeli subaylar göndermeyi tercih etmiştir. Savaş esirleri üzerine yapılan çalışmalar, Osmanlı ordusunun kayıplarının yalnızca muharebe alanındaki zayiatla sınırlı olmadığını; esaret ve hastalıkların da ek ve yıkıcı kayıplara yol açtığını göstermektedir (Dinçel, 2025, ss. 1162–1164). Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, düşmanlarının sömürge sistemlerine doğrudan askeri müdahale başlatabilecek kapasiteye sahip değildi. Bunun yerine düşman kontrolündeki topraklarda yerel iş birliğine ve direniş stratejilerine yönelmek rasyonel bir stratejik tercih olarak ortaya çıkmıştır.

Teşkîlât-ı Mahsûsa'ya, bu stratejinin uygulanmasında merkezi bir rol verilmiştir. Yarı-resmî ve esnek yapısı sayesinde Teşkîlât, düzenli ordunun erişemeyeceği bölgelerde istihbarat faaliyetleri, siyasi temaslar ve propaganda yürütebilmiştir. Miralay Tahir Bey'in Fas'a gönderilmesi, bu esnek müdahale modelinin somut bir örneğini oluşturmaktadır.

Teşkîlât-ı Mahsûsa üzerine yapılan akademik çalışmalar, arşivlere sınırlı erişim ve ideolojik yorumlar nedeniyle uzun süre parçalı kalmıştır. Bazı çalışmalar-

da teşkilat "romantize edilmiş bir gizli örgüt" olarak tanımlanırken, bazılarında ise "kontrolsüz bir güç ve tehlikeli bir paramiliter yapı" olarak sunulmuştur (Safi, 2012). Bu iki uç yorum, çoğu zaman teşkilatın operasyonel gerçekliğini gölgede bırakmıştır. Philip Hendrick Stoddard'ın 1963 tarihli doktora tezi, Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın Arap vilayetlerindeki faaliyetlerini sistematik biçimde inceleyen en erken ve en temel çalışmalardan biridir (Stoddard, 1963). Ancak bu çalışma Kuzey Afrika'ya yalnızca sınırlı ölçüde değinmekte ve Fas'taki faaliyetleri, operasyonel ayrıntı düzeyinde ele almamaktadır. Akdes Nimet Kurat'ın Osmanlı-Alman ilişkileri üzerine kapsamlı eseri, savaş dönemindeki stratejik iş birliğini geniş bir çerçeve içinde değerlendirmektedir (Kurat, 1987). Kurat, Enver Paşanın Alman tarafıyla ilişkilerinin gelgitli niteliğini ele almakta ve Osmanlı'nın sömürge bölgelerindeki girişimlerine değinmektedir; ancak saha uygulamalarını güvenlik analizi açısından ayrıntılı biçimde incelememektedir. Fas'taki Osmanlı faaliyetlerine ilişkin literatür son derece sınırlı kalmaktadır. Fransız tarih yazımında Fas'ın sömürgeleştirilmesi büyük ölçüde Fransız askerî stratejisi prizmasından incelenmiş (Porch, 1982; Rivet, 1988), Osmanlı etkisi ise çoğu zaman ikincil bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Son yıllarda Umûr-ı Şarkiyye (Doğu İşleri) Dairesi belgelerinin yayımlanması, Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın çeşitli sahalardaki faaliyetlerine ilişkin daha somut veriler sağlamıştır (Tetik, 2014). Buna rağmen Miralay Tahir Bey'i merkeze alan ve Fas sahasını hem operasyonel hem de analitik düzeyde inceleyen kapsamlı bir çalışma hâlâ ortaya konmamıştır. Bu çalışma, Osmanlı faaliyetleri Fas'ta mutlak bir askerî zafer üretmemiş olsa da, Fransa'nın kurmaya çalıştığı sömürge güvenlik düzenini bozmayı ve başka cephelere kuvvet kaydırılmasını engellemeyi amaçlayan bilinçli bir oyalama stratejisi oluşturduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca bu tecrübe, Alman askerî istihbarat teşkilatı Abwehr'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'daki faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, istihbarata dayalı dolaylı savaş pratiklerinin tarihsel sürekliliğini ortaya koymaktadır (Kahn, 1978). Araştırma, tarihsel-analitik yöntem kullanmaktadır. Belgeler içerik analizi yoluyla incelenmiş; operasyon raporları, diplomatik yazışmalar ve karşı istihbarat notları karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Metodoloji

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin Fas sahasında istihbari faaliyetlerini, Fransa'nın sömürge güvenliğini dolaylı savaş stratejisi bağlamında incelemektedir. Araştırmada, tarihsel-analitik yöntem benimsenerek karşılaştırmalı bir tarihsel analiz yaklaşımı ortaya konulmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Fas'taki faaliyetleri ile Fransız sömürge güvenlik politikaları birlikte değerlendirilmekte; ayrıca Teşkîlât-ı Mahsûsa modeli ile Alman Abwehr yapılanması arasında karşılaştırmalı bir okuma yapılmaktadır. Araştırmanın temel birincil

kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Genelkurmay ATASE Arşivi, Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), Service Historique de la Défense (SHD) ve Alman askerî arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Arşiv belgeleri karşılaştırmalı içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir. Osmanlı, Fransız ve Alman kaynakları birlikte değerlendirilerek olayların farklı aktörler tarafından nasıl algılandığı analiz edilmektedir. Çalışmada diplomatik yazışmalar, operasyon raporları, askerî değerlendirmeler ve karşı istihbarat belgeleri temel veri kaynakları olarak kullanılmaktadır.

Makale, yalnızca klasik askerî tarih perspektifiyle değil; istihbarat çalışmaları, propaganda faaliyetleri, vekâlet savaşı ve sömürge güvenliği ekseninde çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmaktadır. "İstihbarat savaşı", "dolaylı savaş", "Pan-İslamist propaganda" ve "asimetrik mücadele" gibi kavramlar, dönemin sömürge güvenliği bağlamı içerisinde değerlendirilmektedir. Fas sahasının seçilme nedeni, bölgenin Fransız himaye rejimi altındaki kırılgan güvenlik yapısı, kabile temelli toplumsal düzeni ve dış müdahaleye açık coğrafi özellikler taşımasıdır. Miralay Tahir Bey örneği, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki operasyonel kapasitesini ve yerel direniş ağlarıyla kurduğu ilişkileri göstermesi bakımından merkezî bir vaka olarak ele alınmaktadır. Çalışma, Osmanlı Devleti'nin Fas'taki faaliyetlerini yalnızca askerî başarı veya başarısızlık üzerinden değil; Fransa'nın sömürge güvenlik mimarisini baskı altında tutmaya yönelik stratejik bir yıpratma ve oyalama politikası bağlamında incelemektedir. Teşkîlât-ı Mahsûsa ile Alman Abwehr modeli arasındaki karşılaştırma; operasyonel yöntem, istihbarat kapasitesi, propaganda araçları ve lojistik yapı kriterleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın sınırlılıkları arasında arşiv belgelerinin parçalı yapısı, bazı operasyonlara ilişkin kayıtların eksikliği ve dönemin propaganda dilinin kaynaklara yansıttığı öznellik yer almaktadır. Çalışma, Fas sahasını merkeze alarak Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın Kuzey Afrika'daki faaliyetlerini operasyonel düzeyde incelemeyi amaçlamakta ve bu yönüyle literatürdeki sınırlı çalışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Cihan Harbi Öncesinde Fas: Coğrafya, Siyasi Yapı ve Fransız Stratejik Hedefleri

Fransız Himaye Rejimi ve Sömürge Güvenliği

Fas, resmî olarak Fransız himayesine girdiğinde, ülke yalnızca siyasal bir dönüşüm yaşamamış; aynı zamanda coğrafi ve toplumsal yapısının şekillendirildiği yeni bir yönetim modelini benimsemeye zorlanmıştır. Bu dönemi anlayabilmek için Fas'ın doğal coğrafyası ile siyasal yapısı arasındaki ilişkiyi birlikte değerlendirmek elzemdir. Fas, hem Atlas Okyanusu hem de Akdeniz boyunca uzun kıyı şeritlerine sahip bir bölgedir; iç kesimlerinde ise sarp dağ sıraları ve geniş çöl kuşakları yer almaktadır. Orta Atlas ve Yüksek Atlas dağları, kıyı şehirleri ile iç bölgeler

arasında doğal engeller oluşturmaktadır. Fas'ta "makhzen" (merkezî idare) ile "biled es-siba" (merkez dışı kabile bölgeleri) arasındaki ayrım yalnızca siyasi bir bölünmeye değil, aynı zamanda coğrafi bir gerçekliğe de dayanmaktadır (Burke, 1976). 1912'de bu yapısal ayrım hala belirleyici özelliğini korumuştur.

Fez Antlaşması sonrasında Fransa, ülkede sultanlığı görünüşte muhafaza etmiş, ancak uygulamada Hindistan'daki İngiltere örneğine oldukça benzeyen, 'genel vali' aracılığıyla yönetilen bir idari sistem kurmuştur. General Hubert Lyautey, Mukim Genel Vali olarak atanmış; onun uyguladığı model doğrudan asimilasyona değil, bir 'idare' ilkesine dayanmıştır. Lyautey önce kıyı şehirlerini ve ticaret merkezlerini güvence altına almayı, ardından kontrollü bir genişlemeyle iç kesimlere ilerlemeyi hedeflemiştir (Rivet, 1988). Bu yaklaşım, Fas'ın coğrafi zorluklarını dikkate alan gerçekçi bir strateji olarak değerlendirilebilmektedir. 1912 ile 1914 yılları arasında Fransa'nın temel hedefi ülkeyi bütünüyle askeri denetim altına almak olsa da; acil önceliği stratejik merkezleri güvence altına almak ve direniş potansiyelini tecrit etmekti. Böylece Casablanca, Rabat ve Fez gibi şehirler Fransız askerî varlığının odak noktalarına dönüşmüştür. Buna karşılık Atlas Dağları, Sous bölgesi ve güney çöl kuşağı, Fransız denetiminin zayıf kaldığı alanlar olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durumun başlıca nedeni ülkenin coğrafyasıyla doğrudan ilişkilidir. Fransız yönetimi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dahi Fas ve Sahra'yı hem askerî hem de idari açıdan stratejik önemde bir bölge olarak görmekteydi. Nitekim Fransız arşiv belgeleri de, Kuzey Afrika'nın yerli nüfusunun askerî örgütlenmesi, Sahra sınırlarının belirlenmesi ve bölgedeki askerî birliklerin konuşlandırılması konusunda kapsamlı girişimlere bulunulduğunu göstermektedir (Service Historique de la Défense [SHD], GR 7 N 2079–2080/1).

Yerel Direniş Dinamikleri

Ahmed el-Hiba gibi direniş liderleri tam da böyle bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Ahmed el-Hiba'nın liderlik ettiği hareket, yalnızca yerel bir isyan değildi; bilakis, hilafet ve meşruiyet tartışmalarını da içeren daha geniş bir siyasi çerçevenin parçasıydı (Kaya, 2023, ss. 2–4). Bu durum, Fas'taki direnişin salt yerel bir hareket olarak kalmadığını; kısa bir süre içinde daha geniş uluslararası savaşın bir parçası hâline gelebildiğini ve nitekim geleceğini göstermiştir.

Üstelik mesele yalnızca Ahmed el-Hiba ile sınırlı değildi; Ahmed er-Raïssouli, Kuzey Fas'taki yerel güç odaklarının Fransız himaye idaresi açısından önemli bir siyasi unsur oluşturduğunu göstermektedir. Arzila bölgesinde etkili olan Ahmed er-Raïssouli, kabile ağları üzerindeki nüfuzu nedeniyle Fransız diplomatik raporlarında sıklıkla yer almakta ve Fransız yetkililer tarafından bölgenin istikrarını etkileyebilecek bir aktör olarak değerlendirilmektedir. Fransız arşiv kataloglarında Raïssouli'ye ilişkin belgeler, "Raïssouli (pacha d'Arzila)" başlıklı ayrı bir dosyada toplanmıştır. Bu belgeler, Raïssouli'nin siyasi faaliyetleri, Fransız ve İspanyol

makamlarıyla ilişkileri ve yerel kabilelerle kurduğu ittifaklara ilişkin çeşitli diplomatik raporlar ve konsolosluk yazışmalarını içermektedir. Bu durum, Fransız makamlarının Fas'taki güvenlik politikalarını belirlerken yalnızca sömürge idaresine değil, aynı zamanda bölgesel güç sahiplerine ve kabile reislerine de dikkat etmek zorunda kaldığını göstermektedir (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes [CADN], Panislamisme – Officiers turcs au Maroc, 1898–1917).

Bu noktada, Fransa'nın Fas'ı yalnızca bir sömürge olarak görmediği aşikardır. Fas'ın tamamen işgali, Cezayir'den Senegal'e uzanan Fransız Kuzey Afrika hattının tamamlanması anlamına geliyordu. 1905 ve 1911 Fas krizleri, bölgenin Avrupa güç siyaseti içindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır (Burke, 1976). Bu nedenle Fransa, 1912'den sonra Fas'ta attığı her adımı yalnızca yerel güvenlik açısından değil, Avrupa'daki güç dengesini gözeterek değerlendirmiştir.

Coğrafyanın direniş üzerindeki etkisi özellikle belirgindi. Atlas dağları ve güney çöl kuşağı, düzenli Fransız birliklerinin hareketini zorlaştırmış ve aynı zamanda yerel kabilelere manevra alanı sağlamıştır. Fransız ordusu modern silah ve topçu gücüne sahip olsa da, araziye uyum sağlama konusunda her zaman üstünlük sahibi değildi. Bu durum, 1912 sonrasında ortaya çıkan direniş hareketlerinin bütünüyle bastırılamama sebeplerinden biridir. Fransızlar, direnen kabilelere karşı sert bastırma harekatları yürütmüştür. Atlas ve güney bölgelerindeki bu harekatlar, köylerin yakılması, toplu cezalandırma ve zorunlu yer değiştirme gibi yöntemleri içermiştir (Porch, 1982). Fransızlar bölgede kendilerini güvende hissetmek ve kontrolü ellerinde tutmak için geniş çaplı şiddet kullanmaktan geri durmamıştır. Nitekim bazı araştırmacılar bu faaliyetleri soykırım olarak nitelendirmeye kadar götürmüşlerdir.

Öte yandan Fransız idaresi yalnızca askerî harekatlar ile sert zorlamalara başvurmamıştır. Yerel eşrafla kurulan ilişkiler, kabile reislerine tanınan ayrıcalıklar ve ekonomik teşvikler, himaye sisteminin sürdürülebilirliğini artırmayı amaçlamıştır (Rivet, 1988). Ancak bu politika, merkezi denetimin dışındaki bölgelerde her zaman kabul görmemiş ve tam anlamıyla başarı sağlayamamıştır. Sonuç olarak 1912 ile 1914 yılları arasında Fas'ta iki farklı gerçeklik bir arada var olmuştur: kıyı şehirlerinde kurumsallaşmış bir Fransız idaresi ve iç bölgelerde süregelen direniş ve belirsizlik. Osmanlı Devleti açısından bu tablo iştah açan bir görünüm arz etmekteydi. Hilafet söylemi üzerinden nüfuz üretilebilecek bir Müslüman ülkenin, coğrafi parçalanmışlığı sayesinde dış müdahaleye bütünüyle kapalı olmadığı aşikardı.

Bu yıllar, Miralay Tahir Bey'in sahneye çıkışından hemen önceki kırılma evresini oluşturdu. Nitekim Madrid merkezli Osmanlı operasyon yönetimi henüz başlamamış olsa da, bu tür faaliyetleri mümkün kılacak koşulların halihazırda oluştuğu görülmüştür. Fransız idaresi kıyı merkezlerinde gücünü pekiştirirken, güney ve iç bölgelerdeki direnişin canlılığı nedeniyle baskı altında kalma ihtimaliyle yüzleşmeye devam etmiştir. Bu ortam, hem Ahmed el-Hiba'nın direniş

hareketini hem de Osmanlı Devleti'nin yetenekli istihbarat subaylarının izlediği stratejinin önünü açmıştır.

Osmanlı Devleti, Teşkîlât-ı Mahsûsa ve Fas Stratejisi

Osmanlı Devleti'nin Asimetrik Savaş Yaklaşımı

Savaş sırasında propaganda faaliyetleri, kamuoyunu şekillendirmek, düşman toplumları etkilemek ve siyasi hedeflere ulaşmak için sistematik bir araç olarak kullanılmıştır. Propaganda, savaşın psikolojik cephesinde geliştirilen bir mücadele biçimidir ve özellikle ideolojik ve dini söylemler aracılığıyla büyük kitleleri harekete geçirme potansiyeline sahiptir (Lasswell, 1971). Harold Dwight Lasswell'in bu tanımı geç dönem Osmanlı istihbarat yapısının neredeyse bir açıklaması niteliğindedir. Teşkîlât-ı Mahsûsa, düzenli ordunun erişemediği alanlarda yerel aktörler, istihbarat ağları ve dolaylı operasyonlar aracılığıyla Osmanlı Devleti lehine siyasi ve askerî baskı üretmek amacıyla kurulmuştur. Geç Osmanlı döneminde oluşturulan bu istihbarat ağı, romantize edilmiş bir "gizli efsane" olarak değil, kriz döneminde Osmanlı Devleti tarafından geliştirilen faydalı bir araç olarak anlaşılmalıdır (Safi, 2012, ss. 93–97). Bu yapı, doğrudan fetih ya da işgal için değil; düşmanı oyalamak, yerel unsurları harekete geçirmek ve bir şekilde merkezî cepheleri rahatlatmak üzere tasarlanmış bir fedai tipi yapılanma olarak değerlendirilebilir.

Teşkilatın faaliyetleri bütün sahalarda aynı değildi. Libya'da başlayan mücadele, yerel direnişi askerî danışmanlık misyonlarıyla destekleme modelini ortaya çıkarırken, İran'daki operasyonlar İngiliz ve Rus nüfuzunu sınırlamaya yönelmişti. Ancak İran sahası, iç siyasi parçalanmışlık ve büyük güçler arasındaki rekabet nedeniyle kalıcı sonuçlar üretemedi (Safi, 2012, ss. 100–102). Bu durum, teşkilatın yalnızca kabiliyetlerini değil, sınırlarını da göstermektedir. Buna karşılık Fas sahası farklı bir karakter taşımaktadır. Osmanlı Devleti, doğrudan askerî erişiminin bulunmadığı bir coğrafyada nüfuz üretmeye çabalamaktadır. Buradaki temel araç askerî güçten ziyade halifelik makamının meşruiyeti ve kullanılma girişimiydi. Ahmed el-Hiba'nın Osmanlı halifesine yönelmesi, Fas direnişini yerel bir ayaklanmanın ötesine taşıyarak Birinci Dünya Savaşı'nın tam merkezine yerleştirmiştir (Kaya, 2023, ss. 8–10).

Osmanlı Devleti ile Fas arasındaki ilişkiler yalnızca Cihan Harbi yıllarıyla sınırlı değildir. İki taraf arasında daha önceki dönemlerden itibaren diplomatik temasların bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fas Sultanı'nın elçilerinin İstanbul'da kabul edilmesi ve kendilerine hil'at ile yol harcırahı verilmesi, bu ilişkilerin somut bir göstergesi niteliğindedir (BOA, HAT, 1391/55523). Buna ek olarak; Kasım 1909- Ağustos 1910 arası Fas'ta faaliyet gösteren ve resmi olmayan Osmanlı askeri misyonu mevcuttu. Fas Sultanı'nın daveti üzerine bölgeye

gönderilen Osmanlı subayları, Fas ordusunun askeri eğitimine katkı sağlamayı ve teşkilatlanmanın yeniden düzenlenmesine yardımcı olmayı amaçlamaktaydı (Moreau, 2016, ss. 61–62). Eski Osmanlı subaylarının burada işe alınması Fransızlar tarafından takip edildi (CADN, Série A 262, 1910). Ancak Fas Sultanı tarafından bu durum gizli tutulmuş ve Sultan Mawlay Abd el-Hafıd resmiyette böyle bir durum olmadığını iddia etmiştir. Sayılarının 18 kişiden ibaret olduğu öğrenilen bu gruba Mısır'da sürgünde bulunan ve oradan görevlendirilen Yüzbaşı Tahir Bey öncülük etmiştir. (Affaires Etrangeres, ns 277,1909). Tahir Bey ve diğer subaylar, Fas ordusuna askeri eğitim vermenin yanı sıra bölgedeki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş ve yerel kabile reisleri ile temas halinde bulunmuşlardır. Ancak Fas üzerindeki nüfuzunu artırmaya çalışan Fransızların diplomatik baskıları sonucunda askeri misyon dağıtılmış ve subaylar geri dönmek zorunda kalmıştır (Moreau, 2016, ss. 59–60).

Pan-İslamist Propaganda ve İstihbarat Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın ve Osmanlı'nın Fas'a yönelik faaliyetleri, doğrudan cephe komutanlıkları aracılığıyla değil, İspanya üzerinden faaliyet gösteren bir örgütleme yoluyla koordine edilmiştir (Tetik, 2014). Bu bağlamda, tarafsız bir başkent olan Madrid, hem diplomatik manevra alanı hem de lojistik kolaylık sağlamıştır. Osmanlı ve Almanların Madrid merkezli yürüttüğü gizli Fas operasyonunun adı "Morokko Aktion" olarak Alman literatürüne girmiştir (Moreau, 2016, ss. 68). Bu tercih, Osmanlı'nın coğrafi sınırlılıklarını diplomatik bir örtü altında telafi etme çabasını yansıtmaktadır. Tahir Bey, Nuri, Remzi ve İsmet Bey gibi subaylarla birlikte, İspanya üzerinden Fas sahasına yönelik faaliyetler yürütmek ve bölgedeki direniş hareketleriyle temas kurmak üzere görevlendirilmiştir (Kaya, 2023; Moreau, 2016). Tahir Bey ve beraberindeki subaylar, farklı bölgelerde ortaya çıkan yerel direniş hareketlerini tek bir merkezi yapı altında birleştirmeye çalışmak yerine, bu hareketleri destekleyerek Fransız askeri varlığı üzerinde sürekli baskı kurmayı hedeflemiştir. Bu görevler kapsamında Tahir Bey, sürgündeki eski Fas Sultanı Mawlay Abd al-Hafid ile temas kurmuş; aynı zamanda Emir Abd al-Malik gibi direniş liderleriyle ilişkiler geliştirerek bölgedeki mücadeleyi teşvik etmeye çalışmıştır (Burke, 1975). Miralay Tahir Bey'in rolü burada belirginleşmektedir. Onun önemi, cephede büyük askeri birliklere komuta etmesinden değil; bağlantılar kurma ve sürdürme kabiliyetinden kaynaklanıyordu. Madrid'in Fas meselesinin koordinasyon merkezi olarak kullanıldığı açıktır (Genelkurmay ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 1021, Dosya 7). Tahir Bey burada yalnızca Askerî Ataşe olarak değil; Osmanlı Devleti'nin Batı Kuzey Afrika hattındaki fiilî temsilcisi olarak bulunmuştur.

Fransız arşivlerinde yer alan "Panislamisme – Officiers turcs au Maroc (1898–1917)" başlıklı dosya, Fas'ta faaliyet gösterdiği düşünülen Osmanlı görevlilerine ilişkin raporlar ve diplomatik yazışmalar içermektedir. Bu belgelerde Osmanlı

görevlileri sıklıkla "Türk ajanları" ya da "Pan-İslamist kışkırtıcılar" olarak tanımlanmaktadır. Tanca'daki Fransız diplomatik misyonunun hazırladığı raporlar, başka Türk ajanlarının isimlerini de zikretmektedir. Arif Tahir, Mahmud İnan, Seyit Kamil ve Muhammed el-Alami gibi ajanlar, bu propaganda faaliyetleri bağlamında Fransız makamlarının dikkatini çekmiştir. Fransızlar, bu kişilerin faaliyetlerini bireysel girişimler olarak değil; bölgede Fransız yönetimine karşı hoşnutsuzluğu artırmayı amaçlayan Alman ve Türk propaganda kampanyasının bir parçası olarak yorumlamıştır (CADN, 1898-1917). Ayrıca Fransız General Henrys'in 1914–1916 yıllarına ilişkin raporları, bölgede geliştirilen propaganda faaliyetleri ve yabancı aktörlerin etkisi konusunda değerlendirmeler içermektedir (SHD, GR 7 N 2124). Bu değerlendirmeler, Türk ve Alman aktörlerle bağlantılı faaliyetlerin sömürge yönetimi tarafından bir güvenlik sorunu olarak algılandığını göstermektedir.

Miralay Tahir Bey ve Fas Çalışmaları

Fransız ve İngiliz literatüründe 'Aref Taher Bey' olarak geçen, İspanya'da ise 'Zid' takma adını kullanan Osmanlı subayının, Osmanlı arşiv belgelerinde ismi sadece operasyonel faaliyetler içinde yer alan Miralay Tahir Bey ile aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Arnavutluk doğumlu olan Tahir Bey, Osmanlı Harbiye Mektebi'nde eğitim görmüş ve kurmay yüzbaşı rütbesine kadar yükselen eğitimli subaylardan biridir (Moreau, 2016, ss. 57). Osmanlı tarihinde 13 Nisan 1909 yılında yaşanan ve ismi '31 Mart Vakası' olarak bilinen devrim hareketinde karşı tarafta yer aldığı için Mısır'a sürgün edilmiştir. Kahire'de al-Muayyad isimli gazetede, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki politikalarını eleştiren yazılar kaleme almıştır. (Moreau, 2016, ss. 62-63). 1909 Fas Sultanı'nın talebi üzerine Fas ordusunun eğitimlerinde görev yapmış, Fransızlar ve sömürge düzenine karşı Fas'ta çıkarmak istediği ancak başaramadığı Nahdat al-Maghreb (Mağribin uyanışı) isimli gazete yüzünden Fransızlar Tahir Bey'i 1911'de Tanca'da tutuklayıp sınır dışı etmişlerdir. (Moreau, 2016, ss. 63). Buradan Libya'ya geçen Tahir Bey Osmanlı-İtalyan savaşı sırasında Trablusgarp cephesinde gönüllü subaylar arasında yer almıştır (Kuran, 2012, s. 214). Büyük Savaş sonrası İstanbul'a dönen Tahir Bey, Sultan Mehmet Vahdettin'in yaverliğine atanmış ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda milli mücadelenin değil İstanbul hükümetinin yanında yer alarak Kuva-yi Milliye'nin bastırılması için toparlanan Kuva-yi İnzibatiye içerisinde görev yapmıştır (Kuran, 2012). Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından Sultan Vahdettin'in yanında İngiliz kraliyet donanmasına ait HMS Malaya isimli savaş gemisi ile Malta'ya gitmiş ve Cumhuriyet yönetimi tarafından "150'likler" listesinde yer aldığı için Türkiye'ye dönmesi yasaklanmıştır (Moreau, 2016, ss. 72).

1916 yılında Alman Konsolosu Proebster'in öncülüğünde yürütülen bir girişim çerçevesinde, Tahir Bey'in bilgisi dahilinde Osmanlı subayı Yüzbaşı Hayri Bey'in de içinde bulunduğu bir heyet aracılığıyla Ahmed el-Hiba'nın kontrolün-

deki bölgeye denizaltı ile silah ve mühimmat ulaştırılması planlanmıştır. Ancak Nun Nehri ağzındaki Fransız devriyelerinin varlığı ve sevkiyat sırasında meydana gelen aksaklıklar nedeniyle bu girişim tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır (ATASE, BDH, Kls. 1833, D. 207). Sevkiyat girişimi -tam olarak başarı sağlayamamış olsa da- yine de Osmanlı Devleti'nin masa başında pasif bir diplomatik gözlemci olmadığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği Cihad-ı Ekber sonrasında Fas'taki direniş girişimlerinin teşvik edilmesi, Fransız kuvvetlerinin bölgede meşgul tutulmasına katkı sağladığından, Cihan Harbi'nin genel dengesi açısından büyük önem taşımıştır. Bu durum, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki kuvvetlerini Avrupa cephelerine aktarmasını zorlaştırmıştır. Bu dönemde Fransızlar ne Fas'tan Çanakkale cephesine birlik kaydırabilmiş ne de oradaki yerel birlikleri çekerek Türklere karşı kullanabilmiştir. Böylece Tahir Bey'in faaliyetleri dolaylı ama stratejik bir sonuç doğurmuş ve başarı olarak değerlendirilmiştir. Madrid'e geldiğinde Binbaşı rütbesinde olan Tahir Bey, başarılı görevlerinden sonra burada Miralay rütbesine terfi ettirilmiştir.

Fransız Karşı İstihbaratı

Fransız tarafında ise savaş sırasındaki istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetleri büyük ölçüde askerî istihbarat birimi Deuxième Bureau, iç güvenlikten sorumlu Sûreté Générale ve sömürge topraklarında faaliyet gösteren yerel istihbarat ağları aracılığıyla yürütülmüştür. Özellikle Fas gibi sömürge bölgelerinde Fransız yönetimi, yerel kabile reisleri, muhbir ağları ve diplomatik raporlar üzerinden bilgi toplayan çok katmanlı bir sistem geliştirmiştir. Mukim Genel Vali Hubert Lyautey'nin otoritesi altında kurulan bu yapı, kabile hareketlerini izliyor, yabancı ajanların faaliyetlerini takip ediyor ve Pan-İslamist propaganda çabalarını dizginlemek için düzenli raporlama ile saha gözetimi mekanizmalarına dayanıyordu. Fransız istihbarat raporları, özellikle Türk ve Alman ajanlar tarafından Fas'ta yürütülen istihbarat, propaganda ve temas faaliyetlerini yakından izlemiş; Tanca, Rabat ve Casablanca gibi merkezlerde kurulan ağlar aracılığıyla bu girişimlerin yerel kabileler üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışmıştır. Bu istihbarat yapısı sayesinde Fransız yönetimi, sömürge düzenini tehdit eden direniş hareketlerini erken aşamada tespit etmeyi başarmış ve Türk-Alman propaganda faaliyetlerini önemli ölçüde engelleyebilmiştir (Porch, 1982; Kahn, 1978). Tüm bu istihbarata karşı koyma çabalarına rağmen Fransız yönetimi mutlak denetim kurmayı başaramamıştır. Aynı zamanda yerel halk üzerinde psikolojik üstünlük kurmayı amaçlayan propaganda araçlarına da başvurmuştur. Resmî bildiriler, yerel idareciler aracılığıyla yayılan söylentiler ve teşvikler, Fransız otoritesinin meşruiyetini güçlendirmek için kullanılan araçlar arasında yer almıştır. Bu uygulamalar, bilgi kaynakları ve algı yönetimi gibi unsurların da güvenlik politikasının bir parçası olarak kullandığını göstermektedir.

1915 yılına ait Fransız askerî raporlarına dayanan çalışmalar da, Fas'taki Alman ve Osmanlı kaynaklı propaganda faaliyetlerinin Fransız makamları tarafından yakından izlendiğini göstermektedir. Revue historique des armées'de yayımlanan ve Fransız askerî arşivlerine dayanan bir analiz, özellikle Madrid ve İspanya hattı üzerinden geliştirilen girişimlerin öne çıktığını ortaya koymaktadır (Bicer, 2004). Fransız istihbaratı bu faaliyetleri yalnızca kaba bir propaganda çabası olarak değil; kabileleri etkilemeyi amaçlayan ve Pan-İslamist söylem ile hilafet otoritesini devreye sokan daha geniş bir girişimin parçası olarak değerlendirmiştir. Raporlarda, yerel unsurların kışkırtılması, firarilerin teşvik edilmesi ve Fransız otoritesine karşı bir huzursuzluk iklimi yaratılması gibi ihtimallerden söz edilmektedir. Ayrıca bazı değerlendirmelerin Çanakkale cephesindeki gelişmeler ile Fas'taki Alman-Türk faaliyetleri arasında paralellik kurması da dikkat çekicidir. Fransızlar için Fas'taki olaylar artık sıradan bir güvenlik meselesi olmaktan çıkmış; savaşın etkileri o tarihte bu topraklara da yayılmıştır (Bicer, 2004).

Osmanlı-Alman İttifakı İçindeki Yetki Gerilimleri

Fas sahası yalnızca Fransa'ya karşı bir mücadele alanı olmasının ötesinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yetki ve öncelik gerilimleriyle belirlenen bir istihbarat cephesi olmuştur. Umûr-ı Şarkiyye Dairesi (Teşkîlât-ı Mahsûsa) tarafından yürütülen Kuzey Afrika politikası, Alman Genelkurmayı'ndan tam destek görmemiştir. Dönemin Alman Genelkurmay Başkanı Erich von Falkenhayn'ın, Osmanlı subaylarının Fas sahasında bağımsız hareket etmelerinden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Falkenhayn, Miralay Tahir Bey'in Alman Büyükelçiliği'nin emrine verilmesini talep etmiştir. Böyle bir talep, Osmanlı inisiyatifinin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Kısa bir süre sonra Alman Genelkurmay'ı ikinci başkanı tarafından Tahir Bey'in görevden alınmasını istediği yazışmalar da ATASE belgelerinde kaydedilmiştir (ATASE, BDH, K.1830, D.13).

Bu gelişme, ittifak içindeki siyasi kriz ve sürtüşmelerin geçici değil, süreklilik arz eden bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Enver Paşa başlangıçta bu talepleri doğrudan uygulamamış; ancak artan baskı karşısında Fas işlerinin Alman Büyükelçiliği çatısı altında yürütülmesini emretmek zorunda kalmıştır (ATASE, BDH, K.1830, D.13). 1916 tarihli bir belgede, Osmanlı arşivleri, Miralay Tahir Bey ve beraberindeki görevlilerin Amerika'ya gönderilmesi için gerekli mali kaynakların tahsisine ve bu mesele hakkında Madrid Sefareti ile şifreli telgraf trafiğine ilişkin talimatlar içermektedir (BOA, HR.SYS., 2393/2). Enver Paşa, Tahir Bey ve beraberindeki subaylara Amerika'ya giderek İngiliz sömürgelerindeki Hintli Müslüman topluluklarla temas kurmaları için görevlendirmiştir. Ancak Tahir Bey, Fas ve İspanya'daki görevlerinin henüz tamamlanmadığını belirterek Madrid'deki faaliyetlerini bir süre daha devam ettirmiştir (ATASE, BDH, Klasör 3618, Dosya 14). Miralay Tahir Bey'in kendi takdirine dayanarak aldığı bu inisiyatif, İstanbul

tarafından sessizlikle karşılanmış; hatta maaşlarının bir kısmının gönderilmesine devam edilmiştir (BOA, HR.SYS., 2393/2). Almanya'nın yol açtığı bu durum, Fas'taki Alman ihtiras ve siyasi çıkarlarının, ittifak ruhuyla bağdaşmayan kibirli bir yansıması olarak açıkça görünmektedir. Başka bir deyişle, Almanya, kendi askerî kapasitesine dayanarak ikincil savaş alanlarında belirleyici rol üstlenmek isterken; Osmanlı Devleti hilafet üzerinden sembolik üstünlük üretmeye çalışmıştır. Ahmed el-Hiba'nın Osmanlı halifesine bağlılık beyanı, bu sembolik üstünlüğü güçlendirmiş ve Tahir Bey'e kabileler arasında hatırı sayılır bir etki kazandırmıştır (BOA, HR.SYS., 2392/5). Alman tarafının Tahir Bey'i denetim altına alma girişimi, bu nüfuz alanını sınırlama çabası olarak da okunabilir. Böylece Almanya'nın Fas'taki emelleri, müttefik ortaklığının gerektirdiği iş birliğinin önüne geçmiştir. Sonuç olarak Fas sahası, bir yandan Fransız sömürge yönetimine karşı, diğer yandan ittifak içindeki siyasi rekabete karşı yürütülen iki cepheli bir mücadele alanına dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki yetki ve öncelik gerilimleri Fas sahası anlaşmazlığıyla sınırlı kalmamıştır. Benzer bir rekabet savaş sırasında İran ve Suriye-Filistin gibi diğer harekat sahalarında da gözlemlenmiştir. İran, resmen tarafsız bir ülke olmasına rağmen coğrafi konumu nedeniyle İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesinin merkezinde yer almakta; aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Almanya için de önemli bir operasyon alanı oluşturmaktaydı. Bu süreçte Teşkîlât-ı Mahsûsa mensupları ve Türk subayları İran'ın batı ve kuzey bölgelerinde faaliyet yürütmüş; Rauf Bey (Orbay), Ömer Naci, Halil Kut Paşa, Ali İhsan (Sabis) Paşa ve Yakup Cemil gibi isimler Tebriz, Urmiye ve Kirmanşah hattında askerî ve propaganda faaliyetleri geliştirmiş; ülkedeki Rus nüfuzunu zayıflatmayı hedeflemişlerdi (Atabaki,2006). Aynı zamanda bölgede Alman ajanlarının da aktif olarak çalıştığı görülmüştür. Özellikle 'Alman Lawrence' olarak adlandırılan ajan Wilhelm Wassmuss, Güney İran'daki kabilelerle kurduğu ilişkiler nedeniyle dönemin İngiliz raporlarında dikkat çeken bir isim olmuştur (Skyes, 1936). İran sahasında, Osmanlı ve Alman yaklaşımlarındaki üstünlük çabası, yalnızca İtilaf Devletleri ile yürütülen mücadele alanı değil; aynı zamanda Osmanlı ve Almanya arasında stratejik önceliklerin zaman zaman ayrıştığı bir rekabet alanı hâline getirmiştir (Atabaki, 2006; Rogan, 2015). Benzer bir gerilim savaşın ilerleyen dönemlerinde Filistin cephesinde de görülmüştür. 1917 yılında Alman Mareşali Erich von Falkenhayn komutasında kurulan Yıldırım Ordular Grubu Osmanlı-Alman askeri iş birliğinin önemli bir örneğini oluşturmuş olsa da bu komuta düzeni Osmanlı subayları arasında tartışmalara neden olmuştur (Bundesarchiv, Militärarchiv, 1917). Mustafa Kemal Paşa'nın Falkenhayn'ın stratejik planlarını eleştiren raporu, Osmanlı ordusunun Alman komutanların inisiyatifine bırakılmasına yönelik çekincelerini ve tepkilerini açık biçimde ortaya koymuştur (Erickson, 2001). İttifak içerisinde bulunan iki devletin bu türlü siyasi sürtüşmeleri tarih yazımında çoğu zaman yeterince vurgulanmamış olsa da savaş boyunca ittifakın

her iki tarafı için de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Zamanla bir tür zorunlu ortaklığa dönüşen bu savaş durumu ilişkisi, uzun vadede savaşın kaybedilmesine katkıda bulunan etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Fas Sahasının Stratejik İşlevi: Teşkîlât-ı Mahsûsa ile Abwehr Karşılaştırılması

Fas ve çevresindeki bölgeler, iki dünya savaşı arasındaki dönemde farklı güçler tarafından benzer bir coğrafi mantık çerçevesinde, ancak farklı stratejik gerekçelerle değerlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fas, Osmanlı Devleti için doğrudan askerî hâkimiyetin mümkün olmadığı, ancak Fransa'nın kendi sömürge alanı içinde yıpratılabileceği bir alanı temsil etmekteydi. Buna karşılık, İkinci Dünya Savaşı sırasında Fas–Kanarya–İspanya hattı, Almanya için Atlantik'teki deniz savaşının lojistik ve istihbari uzantısını oluşturuyordu. İkinci Dünya Savaşı boyunca Almanya, İspanya'nın resmî tarafsızlığından yararlanarak Madrid merkezli geniş bir istihbarat ağı kurdu. Abwehr'in İspanya teşkilatı olan KO-Spanien, yalnızca bilgi toplamakla yetinmedi; Kanarya Adaları, Tetouan, İfni ve Río de Oro'ya uzanan alt istasyonlar aracılığıyla deniz ikmali, telsiz dinleme, sabotaj ve karşı istihbarat faaliyetleri yürüttü (Díaz Benítez, 2018). Özellikle Etappendienst sistemi aracılığıyla Kanarya limanlarında yürütülen yakıt ve ikmal operasyonları, Alman denizaltı savaşının sürekliliğini desteklemiştir (Díaz Benítez, 2018).

Bu model teknik kapasiteye dayanan bir savaşın ürünüydü. Radyo istasyonları, dinleme birimleri, konsolosluk ağları ve ticari şirketler bütünleşik bir biçimde faaliyet göstermekteydi. Marta García Cabrera'nın gösterdiği üzere, Kanarya Adaları'ndaki Alman topluluğu ve diplomatik misyonlar, istihbarat koordinasyonunun sivil uzantılarını oluşturmaktaydı (Cabrera, 2024). Bu yapı, Almanya'nın doğrudan egemenlik kurmadan sahada stratejik derinlik üretmesine imkan tanıdı ve belirli ölçüde etkili oldu.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Fas'a yaklaşımı ise farklı bir mantığa dayanıyordu. Osmanlıların ne Atlantik'te bir donanması, ne kalıcı bir lojistik hattı, ne de bölgede yerleşik bir kolonisi vardı. Bu nedenle Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın faaliyetleri teknik bir istihbarat ağından ziyade insan istihbaratına, yerel direniş potansiyeline ve Müslüman kardeşliği söylemine dayanıyordu. Miralay Tahir Bey'in Madrid üzerinden yürüttüğü operasyonlar, tarafsız bir ülkenin diplomatik imkânlarından yararlanma bakımından Alman örneği ile bazı benzerlikler taşımış olsa da Osmanlı açısından özgün bir çerçeve içinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin amacı; Fransa'nın Kuzey Afrika'daki askerî ve idarî tahkimatını yavaşlatmak, kabile dengelerini harekete geçirerek Paris'in güvenlik mimarisini baskı altına almak, Müslüman nüfus nezdinde meşruiyet üretmek ve

savaşı kendi cephelerinin dışına taşımaktı. Ancak Osmanlı Devleti bu sahada kurumsallaşmış bir ikmal ve dinleme ağı kuramamış; faaliyet büyük ölçüde sınırlı personel, kişisel temaslar ve yerel ittifaklar üzerinden gelişmiştir.

Alman modeli ile Osmanlı modeli arasındaki temel fark, araçların niteliğinde görünür hale gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya, Kanarya Adaları ve Fas hattını deniz savaşının bir uzantısı olarak değerlendirmiş ve radyo istihbaratı, sabotaj planları ve ekonomik savaş araçlarını stratejisine entegre etmiştir (García Cabrera, 2024). Buna karşılık, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, Fas'ı Fransa'nın insan ve maddi kaynak transferini zorlaştırabilecek bir savaş alanı olarak görmüştür.

Bir diğer önemli fark toplumsal altyapı meselesine ilişkindir. Almanya, Kanarya Adaları'ndaki yerleşik Alman topluluğundan ve mevcut ticari ağlardan yararlanabilmiştir (García Cabrera, 2024). Osmanlı Devleti ise Fas'ta böyle bir yerleşik ağa sahip değildi. Miralay Tahir'in başarısı, yapısal güçten değil; yerel direniş hareketini kendi devletinin çıkarları doğrultusunda kullanabilme kabiliyetinden kaynaklanmıştır.

Bununla birlikte, iki model arasında özellikle dikkat çekici ortak bir nokta vardır. Her iki durumda da Fas ana cephe değildi; yine de rakip gücün askeri yapısını yıpratmak, stratejik dikkatini bölmek ve onu birden fazla savaş sahasında zora sokmak amacıyla tasarlanmış bir istihbarat sahası işlevi gördü. Osmanlı Devleti sınırlı imkânlarla sembolik ve siyasi etkiler yoluyla baskı kurmaya çalışırken, Almanya Atlantik savaşının lojistik boyutunu kurumsal ve teknik istihbarat araçlarıyla güçlendirdi. Böylece aynı coğrafya, bir durumda erken dönem vekâlet savaşı biçimi olarak görülebilecek bir savaş tarzının sahnesi haline gelirken, diğer durumda sanayi çağı savaşının istihbarat sahnesine dönüşmüştür.

Genel Bir Değerlendirme: Fas Sahasındaki İstihbarat Modelleri ve Stratejik Etkileri

Birinci Dünya Savaşı süresince Fas sahası, tarafların konvansiyonel askeri birliklerle karşı karşıya geldiği klasik bir cephe olmaktan ziyade, istihbarat ağlarının, propaganda araçlarının ve yerel unsurlarla kurulan asimetrik ittifakların çatıştığı hibrit bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin Teşkîlât-ı Mahsûsa ve Miralay Tahir Bey vasıtasıyla bölgede yürüttüğü faaliyetler ile müttefiki Alman İmparatorluğu'nun istihbarat yaklaşımları arasında gerek yöntemsel gerekse lojistik açıdan belirgin farklılıklar ve yer yer gerilimler baş göstermiştir. Aynı mücadele, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kurumsallaşmış askeri istihbarat örgütleri (Abwehr) ve daha gelişmiş teknik imkânlarla yeniden sahnelenmiştir. Dolayısıyla Fas'taki istihbarat savaşının metodolojik parametrelerini, aktörlerin kapasitelerini ve Fransız karşı istihbaratının (Deuxième Bureau) tepki-

lerini karşılaştırmalı bir süzgeçten geçirmek, çalışmanın ana argümanını tahkim etmek açısından elzemdir.

Aşağıdaki tablo, makalede incelenen Teşkîlât-ı Mahsûsa odaklı asimetrik yıpratma modeli ile sonraki dönemin kurumsal istihbarat modelleri arasındaki yapısal ve operasyonel farkları, hakem heyetinin önerileri doğrultusunda lojistik kapasite, propaganda etkisi, yerel direniş bağlamı ve karşı istihbarat dinamikleri üzerinden somutlaştırmaktadır:

Tablo 1: Kuzey Afrika / Fas Sahasındaki İstihbarat Modellerinin ve Operasyonel Parametrelerin Karşılaştırılması

Ölçüt / Kriter	**Birinci Dünya Savaşı (Teşkîlât-ı Mahsûsa Modeli)**	İkinci Dünya Savaşı (Alman Abwehr Modeli)
Temel Odak Noktası	İnsan İstihbaratı (HUMINT), yerel kabile ağları, Madrid merkezli şahsi operasyonel bağlar.	Teknik İstihbarat (SIGINT), radyo dinleme/kriptoloji istasyonları, yerleşik ticari koloniler.
Propaganda Söylemi	Pan-İslamizm, Mukaddes Cihad ve Hilafet makamının meşruiyeti (Dini/İdeolojik).	Sömürge karşıtlığı, stratejik-ekonomik vaatler, Anglo-Sakson karşıtı seküler ittifaklar.
Lojistik ve Altyapı	Sınırlı bütçe, kalıcı ikmal hattının olmaması, aktörlerin (Miralay Tahir Bey vb.) bireysel inisiyatifi.	Kurumsallaşmış istihbarat ağları (KO-Spanien), denizaltı (U-boot) ikmal üsleri, düzenli fon akışı.
Yerel Direniş Üzerindeki Etki	Ahmed el-Hiba ve Mağrib kabileleri üzerinde dini meşruiyete dayalı asimetrik mobilizasyon.	Fransız ve İngiliz sömürge düzenine karşı milliyetçi/seküler paramiliter grupların desteklenmesi.
Karşı İstihbarat Tepkisi	Fransız Deuxième Bureau'nun sınır dışı etme, kabileleri fonlama ve posta sansürü önlemleri.	Müttefiklerin entegre Akdeniz ve Atlantik gözetim ağları, diplomatik baskılar ve geniş çaplı ajan tasfiyeleri.

Stratejik Hedef ve Çıktı	Fransa'nın ana cephelere (Avrupa/Çanakkale) kuvvet kaydırmasını engelleme (Oyalama / Yıpratma Stratejisi).	Cebelitarık Boğazı ve Atlantik'teki müttefik deniz trafiğini sabote etme ve lojistik hatları kesme.

Tablo 1'de ortaya konan analitik çerçeveden de anlaşılacağı üzere, Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın Fas'taki operasyonel faaliyeti yapısal ve finansal kısıtlılıklara rağmen, yerel/dini dinamikleri harekete geçirme noktasında yüksek bir esneklik göstermiştir. Osmanlı askeri aklı, Fas'ta mutlak bir toprak hakimiyeti veya Fransız sömürge idaresini tamamen yıkacak konvansiyonel bir zafer kazanılamayacağının bilincindedir. Ancak Miralay Tahir Bey'in Madrid ve Tanca ekseninde kurduğu propaganda ve silah ikmal ağları, Fransa'yı Kuzey Afrika'daki sömürge güvenlik mimarisini sürekli teyakkuzda tutmaya mecbur bırakmıştır. Sonuç itibariyle bu durum, Fransız Genelkurmayı'nın Avrupa ve Çanakkale gibi hayati cephelere kaydırmayı planladığı taze sömürge birliklerini Fas içlerindeki isyanları bastırmak için bölgede tutmasını zorunlu kılmış; böylece asimetrik istihbarat savaşı, Osmanlı Devleti adına makro düzeyde başarılı bir "oyalama stratejisi" olarak işlev görmüştür.

Sonuç

Genel Cihan Harbi yıllarında Fas üzerindeki nüfuz mücadelesi, yalnızca Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki dolaylı çatışmanın bir alanı olmakla kalmamış, Osmanlı–Alman ittifakı içindeki gerilimlerin görünür hâle geldiği bir istihbarat sahasına dönüşmüştür. Miralay Tahir Bey'in Madrid merkezli faaliyetleri, yerel direnişi örgütleme, düşman devleti bölgede felce uğratma ve onun hareket alnını kısıtlama çabası olarak yorumlanmalıdır. Bu faaliyetler, her zaman Berlin'in bölgesel öncelikleriyle örtüşmeyen bir Osmanlı girişimi olarak algılanmıştır. Arşiv belgeleri, Alman Genelkurmay çevrelerinin Osmanlı faaliyetini sınırlandırma eğilimini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu gerilim, ittifakın eşitler arası bir birliktelik olmadığını göstermektedir. Almanya küresel savaş planlamasını merkezî bir hiyerarşi içinde yürütürken, Fas gibi ikincil alanlarda Osmanlı Devleti'nin bağımsız girişimlerini denetim altına alma eğilimi göstermiştir. Miralay Tahir Bey meselesi, basit bir taktik anlaşmazlık değil; ana cephelerin dışında kalan alanlarda inisiyatifi kimin elinde tutacağına dair bir güç savaşıydı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Kanarya Adaları-Fas hattındaki faaliyetleri ise farklı bir tablo sunmaktadır. Bu dönemde Berlin, bu sahayı doğrudan kendi kurumsal ağına entegre etmiş ve Abwehr ile diplomatik misyonları birbirine bağlayarak merkezi bir kontrol mekanizması kurmuştur. Bu modelde, dışarıdan bir ortakla yetki paylaşımı söz konusu değildir; operasyonel inisiyatif

doğrudan Alman devletinin kendisinde bulunmaktadır. Böylece Fas örneği, ana cephelerin dışında yer alan sahaların iki farklı dönemde nasıl stratejik araçlara dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti sınırlı kapasiteyle sembolik ve siyasi nüfuz yoluyla kendisine bir hareket alanı açmaya çalışırken; İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya aynı coğrafyayı teknik ve kurumsallaşmış bir istihbarat aracılığıyla değerlendirmiştir. Bu karşılaştırma, yalnızca askerî kapasite farkını değil, aynı zamanda savaş anlayışının dönüşümünü de ortaya koymaktadır.

Hülasa, Fas sahası Birinci Dünya Savaşı'nın yalnızca Avrupa cephelerinden ibaret olmadığını; savaşın Kuzey Afrika'da diplomasi, istihbarat ve yerel aktörler aracılığıyla da sürdüğünü gösteren önemli bir örnektir. Miralay Tahir Bey'in çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin savaşın genel seyrini etkilemek amacıyla Fas'ta etkinlik ve nüfuz alanı oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Aynı zamanda bu faaliyetler, Türk-Alman ittifakı içinde önceliklerin ve yöntemlerin zaman zaman farklılaştığını da ortaya koymaktadır. Nitekim İran ve Filistin örneklerinde de gözlemlenebileceği üzere, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yalnızca taktik farklılıklar değil, açık siyasi gerilimler de mevcuttu. Bu anlamda Fas, Fransız himaye rejimi altında bölgesel bir mücadele alanı olmanın ötesinde, müttefikler arasındaki siyasi çatışmanın görünür hâle geldiği bir savaş alanıdır.

Bu çalışma, Teşkîlât-ı Mahsûsa'nın yalnızca Arap coğrafyasında değil, Kuzey Afrika'nın en uzak uçlarında dahi faaliyette bulunmaya çalıştığını göstermek istemiştir. Ancak bu çabanın başarısı, Almanya ile yaşanan rekabet nedeniyle sınırlı kalmıştır. Bu durum, ittifakın her zaman uyum içinde ve tek parça hareket eden bir yapı olarak işlemediğini; çıkar çatışmalarının savaşın seyrini etkilediğini göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv kaynakları

Affaires Étrangères (AE). Archives du Ministère des Affaires Étrangères, n.s. 277, Maroc, Défense nationale, 6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HAT, 1391/55523.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HR.SYS., 2392/5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HR.SYS., 2393/2.

Bundesarchiv-Militärarchiv. (1917). *Heeresgruppe F / Yıldırım ordular grubu raporları*.

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN). Série A 262. Correspondance diplomatique sur le Maroc, 1910.

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN). (1898–1917). *Panislamisme – officiers turcs au Maroc*. Fonds: Légation de France à Tanger, Série B1.

Genelkurmay ATASE Arşivi. BDH Koleksiyonu, Klasör 1021, Dosya 7.

Genelkurmay ATASE Arşivi. BDH Koleksiyonu, Klasör 1830, Dosya 13.

Genelkurmay ATASE Arşivi. BDH Koleksiyonu, Klasör 1833, Dosya 207.

Genelkurmay ATASE Arşivi. BDH Koleksiyonu, Klasör 3618, Dosya 14.

Service Historique de la Défense (SHD). (1914–1916). *Maroc: situation générale et politique, opérations, forces françaises et espagnoles*. Rapport du général Henrys. Vincennes.

Kitaplar ve Akademik Çalışmalar

Atabaki, T. (Ed.). (2006). *Iran and the First World War: Battleground of the Great Powers*. I.B. Tauris.

Bicer, A. (2004). *La propagande anti-française au Maroc en 1915*. Revue Historique Des Armées.

Burke III, E. (1976). *Prelude to protectorate in Morocco: precolonial protest and resistance, 1860–1912*. University of Chicago Press.

Díaz Benítez, J. J. (2018). The Etappe Kanaren: a case study of the secret supply of the German Navy in Spain during the Second World War. *International Journal of Maritime History, 30*(3), 472–487.

Dinçel, Y. (2025). Arşiv belgeleri ışığında Heimei Maru Japon gemisi. *Belleten, 89*(316), 1162–1164.

Erickson, E. J. (2001). *Ordered to die: a history of the Ottoman Army in the First World War*. Greenwood Press.

García Cabrera, M. (2024). German intelligence during the Second World War: the Canary Islands as a case study. *German History, 42*(4), 540–558.

Kahn, D. (1978). *Hitler's spies: German military intelligence in World War II*. Macmillan.

Kaya, H. (2023). Cihan Harbi'nde Osmanlı hilafeti ve Fas: Ahmed el-Hiba'nın Sultan Mehmed Reşad'a mektubu. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*, 1–17.

Kuran, A. B. (2012). *Osmanlı imparatorluğu'nda inkılap hareketleri ve milli Mücadele*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kurat, A. N. (1987). *Türkiye ve Almanya: Birinci Dünya Savaşı yılları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lasswell, H. D. (1971). *Propaganda technique in the World War*. MIT Press.

Moreau, O. (2016). Aref Taher Bey: an Ottoman military instructor bridging the Maghreb and the Ottoman Mediterranean. İçinde O. Moreau (Ed.), *Subversives and mavericks in the Muslim Mediterranean: a subaltern history* (s. 56–79). University of Texas Press.

Porch, D. (1982). *The conquest of Morocco*. Farrar, Straus and Giroux.

Rivet, D. (1988). *Lyautey et l'institution du protectorat français au Maroc (1912–1925)*. L'Harmattan.

Rogan, E. (2015). *The fall of the Ottomans: the Great War in the Middle East*. Basic Books.

Safi, P. (2012). History in the trench: the Ottoman Special Organization – Teşkîlât-ı Mahsûsa literature. *Middle Eastern Studies*, *48*(1), 89–106.

Sykes, C. (1936). *Wassmuss: The German Lawrence.* Longmans, Green and co.

Stoddard, P. H. (1963). *The Ottoman Government and the Arabs, 1911–1918: A preliminary study of the Teşkilatı Mahsusa*. (Doctoral dissertation, Princeton University).

Tetik, A. (2014). *Teşkîlât-ı Mahsûsa tarihi* (3 cilt). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tüfekçi, V. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düşen T*ürk askerleri (Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

EKLER

Ek 1. Ahmed El-Hiba (1876–1919)

Capitaine de l'Armée Marocaine.

1912 yılında Fransız himayesine karşı Güney Fas'ta direniş başlatan Ahmed el-Hiba.

Kaynak: *Bibliothèque nationale de France (Gallica)* Dijital Arşivi

Ek 2. Fas Haritası (19. yüzyıl sonu Alman kartografisi)

MAROKKO.
MITTELLAND. MEER
OCEAN
ATLANTISCHER
Schauja
Dukkala
Tadla
Ait Ba
Ait Ha
Ait Ya
Ait Ou
Ait Ou
Ait Ou

Atlas dağları ve iç bölge topoğrafyasını gösteren Fas haritası. Harita, kıyı şehirleri ile iç kesimler arasındaki doğal bariyerleri ve dağ silsilelerini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kaynak: Brockhaus' *Konversations-Lexikon*, 14. Auflage, Leipzig, F. A. Brockhaus Geographisch-artistische Anstalt, 1897.

Taher Bey (left) explains the map to Suleiman Baruni, deputy of the Djebel and to Ferhat Bey, deputy of Tripoli. In Georges Rémond, *Aux camps turco-arabes: Notes de route et de guerre en Tripolitaine et en Cyrénaïque*, Paris, Turquoise edition, collection Altérités, 2014, p. 89.

Ek 3. Miralay Tahir Bey ve Trablusgarp Direniş Liderleri

Miralay Tahir Bey'in (solda), Trablusgarp direnişinin önde gelen isimlerinden Süleyman el-Baruni ve Ferhat Bey ile birlikte harita üzerinde değerlendirme yaptığı bir sahne. Fotoğraf, Osmanlı subaylarının Trablusgarp ve Kuzey Afrika'daki yerel direniş hareketleriyle kurduğu askerî ve siyasi temasları göstermektedir.

Kaynak: Georges Rémond, *Aux camps turco-arabes: Notes de route et de guerre en*

Tripolitaine et en Cyrénaïque, Paris: Turquoise Éditions, 2014, s. 89.